

کلیسای بتلهم

نوشته : دکتر علاءالدین آذری دمیرچی
استادیار تاریخ دانشگاه اصفهان

الهی بود و برای ملت ارمنی خدمات دیگری نیز نظیر این انجام داده است ، نقاشی‌های این کلیسا تا امروز بطوری محفوظ مانده که کاملاً تازه بنظر میرسد به زعم خواجه اوتیک برادرش بانی کلیسای مریم^۱ این کلیسا را بنا کرد تا اغلب نماز روزانه خود را در اینجا برگزار نماید آرامگاه او در سمت غربی کلیسا در اطاقی با مقبره خواجه لوکاس پسرش و پسر خواجه لوکاس واقع . . . شعر :

بخواب آرام ای فرزند آرمَن^۲
به پهناور زمین ملک ایران
بسی کردی تو بهر ملت خویش
بنا کردی کلیسایی تو ایسان
خداوندت دهد پاداش این کار .
روایت جاودان ماناد شادان^۳

- ۱ - St. Bethlehem که حرف ه غیرملفوظ است .
- ۲ - فرامین پادشاهان صفوی که در کلیسای وانگ (اصفهان) موجود است شاهد این مدعاست .
- زمانیکه میان ارمنه جلفا و مسلمانان محله ماریان اصفهان کدورت و نفاق شدت یافته بود شاه عباس مردم مسلمان ماریان را بباد نکوهش گرفت : بَارکَ اللهُ ! روی ایشان سفید ! فی الواقع قاعده مهمان نگاهداشتن همین باشد ! جمعی که به جهت خاطر ما از وطن چندین هزارساله خود جلا شده باشند و خروار خروار زر و ابریشم را گذاشته و بیخانه شما آمده باشند گنجایش دارند که بجهت چند خربرزه و چند من انگور و کمبوزه با ایشان چنگ کنید !
- (ر . ک بمقاله دادوستد در دوره صفوی بقلم دکتر ابراهیم باستانی پاریزی - مجله بررسی‌های تاریخی شماره ۳ و ۲ سال چهارم ص ۸ و ۷) .
- ۳ - کلیسا در مدت ۲۰ سال ساخته شد .
- ۴ - بمعنای بیت اللحم - بیت لحم .
- ۵ - از کلیساهای بزرگ جلفا است که در نزدیکی کلیسای بتلهم فرار گرفته است و در ایام هفته مراسم مذهبی در آن اجرا میشود . در کنار این کلیسا ، قدیمترین کلیسای جلفا موسوم به سن‌هاکوب (یا کوب - یعقوب) جای دارد .

در زمان شهریاری صفویان بعلت وجود امنیت و آرامشی که در سایه کفایت و درایت برخی از سلاطین این سلسله در مملکت ما بوجود آمده بود امر تجارت و دادوستد رونقی بسزایافت و ثروت و مکننت فراوانی نصیب سوداگران ایرانی شد. در تجارت پرمفعت ابریشم برادران ارمنی ما بیش از دیگران سهمیم بودند و در معامله و دادوستد این کالای ارزنده و گرانبها سود سرشاری میبردند ، زمامداران آثرمان ایران با وجود تعلق خاطری که بآیین تشییع داشتند علیرغم تعقیب مذهبی که در محیط اجتماعی آن دوره حکمفرما بود ، نسبت به ارمنه کمال محبت و علاقه را مبذول میداشتند و برای اینکه گزندى بآنها نرسد بصدور فرامین متعددی اقدام میکردند^۴ و تسهیلات لازم را برای تجارت آنها فراهم می نمودند . . . یکی از بازرگانان ارمنی که در این زمان بعلت فوق ،

ثروت و دارائی هنگفتی بدست آورده بود خواجه پطروس نام داشت ، این تاجر پولدار و درعین حال خیر برای اینکه نام نیکی از خود و خانواده اش بیادگار بگذارد مصمم شد برای همکیشان ارمنی (گریگوری - ارتدکس) خویش نمازخانه و عبادتگاه مناسبی ایجاد کند باین منظور اقدام بساختن کلیسای بررگی در جلفا کرد که هم اکنون پس از گذشت قریب به سه قرن ونیم همچنان پا برجاست^۵ .

کلیسای عظیم بتلهم (بدخم - بیدخم - بیدخهم)^۶ یادآور اقدام این مسیحی ثروتمند و مؤمن است . مقبره خواجه پطرس و خانواده اش در محوطه کلیسا و در ضلع غربی آن واقع شده و سنگ قبر مرمرینش با خطوط ارمنی جلب نظر هریبند را مینماید .

از طرف کلیسای بتلهم برای آشنائی بیشتر بازدیدکنندگان با پیشینه تاریخی آن مطالبی بزبان فارسی و یک زبان خارجی بشرح زیر نگاشته شده است :

« این کلیسای زیبای منقش در سال ۱۶۲۸ میلادی توسط خواجه پتروس بنا گردیده است نامبرده یکی از خادمین درگاه

نمای خارجی کلیسای بتلهم از جانب شمال که در دست تعمیر است . ترک خوردگی گنبد در این عکس مشاهده میشود
 نمای خارجی کلیسای بتلهم از سمت جنوب گنبد کوچکی که در عکس دیده میشود متعلق به قدیمترین کلیسای جلفا موسوم به سن ها کوپ
 « یا کوپ - یعقوب » است

۲۸ - ۱۶۲۷ و ۱۰۳۶ هجری قمری) در ذیل این کتیبه بخط ارمنی عبارت زیر نوشته شده است :

حجاری شد توسط کشیش هوانس گالستانیان در سال ۱۲۹۸ ارمنی (۱۸۴۹ میلادی و ۱۲۶۵ هجری) در داخل کلیسا و اطراف محراب آن چندین کتیبه کوچک و بزرگ بزبان ارمنی چشم میخورد که در بیشتر آنها بانی کلیسا (خواجه پطرس) از همکیشان خود توقع و التماس دعا دارد . . .

نمای خارجی کلیسا بهیچوجه جالب و تماشائی نیست ، بنای عظیم گلی و آجری آن که گردوغبار صدها سال را بر چهره دارد نظر عابرین خیابان نظر^۴ را بسوی خود جلب نمی نماید ، ولی آترمان که بدرون کلیسا گام می نهیم وباتحسین وستایش بتاپلوهای زیبا و کهنسال آن که بردیوار وسقف منقش است چشم میدوزیم باشتباه خود پی میریم وازبی توجهی اولیه خویش نسبت بدان متأسف میشویم .

کلیسای یتلهم در بین کلیساهای دوازده گانه جلفا دارای رفیع ترین و بزرگترین گنبد است که از فواصل دور (جاده شهرضا) گنبد آجری دوپوشه آن بدون هیچ تزیینی درمیان درختان فراوان وانبوه شهر اصفهان خودنمایی میکند، قطر پی ودیواره بنا بسیار زیاد و در بعضی جاها بچندین متر میرسد . در ضلع غربی گنبد و بفاصله کمی جایگاه مسقف ناقوس کلیسا قرار دارد که با کاشی زینت یافته است .

برای اینکه بقدمت کلیسا پی ببریم لازمست نخست از کتیبه کوچک سردر جنوبی دیدن کنیم مضمون این کتیبه که بخط ارمنی است از اینقرار است :

« از ماهدسی خواجه پطروس که مرد نیکی بود. در پیشگاه خداوند بدعای خیر یاد کنید ، وی این کلیسا را بهزین خود برای جاویدان کردن نام خویش و پدرش ولی جان و مادرش شوشان و خانواده اش در تاریخ ۱۰۷۷ بنا کرد . (تاریخ ۱۰۷۷ که در این کتیبه ذکر شده بسال ارمنی و برابر است با سال

کتیبه سردر اصلی کلیسای بزرگ بتلهم «سردر غربی کلیسا» بخط ارمنی شرح مختصر این کتیبه در صفحه ۵ مقاله کلیسای بتلهم آمده است

نقاشی‌ها و تصاویر آبرنگ درون کلیسا و محراب آن، چگونگی زندگانی کوتاه و پرماجرایی حضرت عیسی و برخی از پیامبران را برای بینندگان مجسم مینماید.^۶

ازاره بنا از کاشی‌هایی است درزمینه لاجوردی با گل‌ویته و تصاویر بلبل و لكلك و قوچ و یا بزکوهی برنگهای سبز و لیموئی که در سال ۱۱۴۴ هجری مطابق با ۱۷۳۲ میلادی ایجاد شده است.

اندک روشنائی درون کلیسا بوسیله ۹ پنجره زیرگنبد تأمین میشود . . .

درون کلیسا تصویر خواجه پطروس را قرار داده‌اند که لباس مردم عهد صفویه را دربرکرده است. بالاتر از تابلوها تزئینات جالب و فریبنده زیرگنبد بنظر میآید که یادآور مهارت و چیره‌دستی هنرمندان زمان‌های گذشته است. پنجره بزرگ ضلع جنوبی کلیسا که دارای شیشه‌های الوان است برزیبائی آن میافزاید.

تابلوهای نقاشی محراب اخیراً بوسیله چندتن از هنرمندان مرمت شد و زیبائی پنهانی خود را آشکار ساخت.

کلیسای بتلهم در سال ۱۳۱۶ زمان (سلطنت مظفرالدین‌شاه قاجار) مطابق با سال ۱۸۹۹ میلادی بوسیله جمعی از ارامنه ثروتمند مقیم هند و زیر نظر هوسپ آبکاریان تعمیر شد نام اشخاص و مؤسساتی که در این امر خیر پیشقدم بوده‌اند بزبان ارمنی در قسمت فوقانی در ورودی اصلی کلیسا که در قسمت مغرب است ذکر شده است.

در سالهای اخیر این کلیسای بزرگ احتیاج به تعمیرات اساسی داشت زیرا بدنه و دیوارهای اطراف آن رو بویرانی میرفت و گنبد آن در بعضی جاها ترك برداشته بود خوشبختانه وزارت فرهنگ و هنر در سال جاری (۱۳۵۰) اقدام اساسی را در این زمینه آغاز کرد و تاکنون قسمتی از تعمیرات انجام شده است و با بکار بردن تیر آهن و آجر و سیمان در دیواره کلیسا که امکان ریزش و خرابی داشت با استحکام و مقاومت آن افزوده‌اند . . .

۶- در روزگار گذشته محله جلقا ۲۴ کلیسا داشت که بمرور ایام نیمی از آنها از بین رفت.

۷- ر. ک به کتاب گنجینه آثار تاریخی اصفهان - دکتر هنرفر ص ۵۱۱.

۸- از خیابان‌های معروف جلقا - کلیسای بتلهم در کنار خیابان مزبور قرار دارد.

۹- تصاویر آدم و حوا و مار و درخت سیب، ابراهیم و اسماعیل (اسحق) در قربانگاه، تولد مسیح و آمدن مجوسان شفای نابینایان توسط مسیح، عیسی و حواریون او در کرچی، شام آخر مسیح با حواریون در حالیکه یهودای خائن کیسه پولی بدست دارد و غیره . . .

